

Маја Р. АНТИЋ*

Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет

Марија Н. МИТИЋ**

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

КУЛТУРНИ АСПЕКТИ У ЦАРИГРАДУ У ОДАБРАНИМ СВЕДОЧАНСТВИМА ВЕНЕЦИЈАНСКИХ И РУСКИХ ДИПЛОМАТА (XVIII И XIX ВЕК)

Апстракт: Познато је да су током XVIII и XIX века европске идеје и присуство страних изасланика у Цариграду омогућиле Европљанима да се боље упознају са токовима османске културе и цивилизације. Упознавање и размена културних идеја нарочито су били наглашени током периода реформи или Танзимата којим је модернизовано образовање и извршена делимична европеизација друштва у Османском царству. Примена реформи допринела је одвајању од пређашњих традиционалних културних вредности, те је Цариград у коме су у том периоду била смештена многа дипломатска представништва европских земаља постепено стицао статус дипломатског, културног и космополитског центра. О њему су сачувани веома драгоцени подаци забележени у извештајима страних изасланика, дипломата, путописаца и других аутора. Посебно вредне примере таквих извора налазимо у писмима и путописима млетачких изасланика из XVIII века, као и руских изасланика из XIX века, због чега они представљају вредна сведочанства у оквиру културне историје.

Кључне речи: Цариград, писма, путописи, млетачки изасланици, руски изасланици, културна историја.

Османско царство је у првој половини XVI века освојило и последње делове Балканског полуострва и постало је главна претња средњеевропским државама. На врхунцу моћи, царство је овладало југоисточном Европом, Средњим истоком, Египатом, Тунисом, Либијом и северним Алжиром. Међутим, у време највеће експанзије током владавине султана Сулејмана Величанственог (1520-1566), почели су да се назире и први знаци слабости. Почети опадања моћи царства, према једном делу научне јавности, последица су пораза у поморској бици на Лепанту (1571).

Периодични ратови против Венеције, Аустрије и Русије, током XVII и прве половине XVIII века, вођени су са променљивом ратном срећом и територијалним

* Доцент, lakovic.maja@yahoo.com

** Асистент са докторатом, marija.mitic@ff.uns.ac.rs

губицима, што је додатно урушавало углед царства и узроковало бројне унутрашње кризе. Врхунац политичке кризе наступио је у време руско-турског рата (1768-1774) и потписивања мира у Кучукајнарцију (1774), којим је Русија остварила своје вишедеценијске циљеве у погледу изласка на Црно море и започела период своје интервенције у корист православних хришћана у Османском царству (Мантран 2002: 838). Значај одредби мира у Кучукајнарцију огледао се и у покретању Источног питања којим су се османски поседи на Балкану и обалама источног Средоземља нашли у фокусу дипломатског разрачунавања између Русије, Аустрије, Енглеске и Француске (Мантран 2002: 319).

Руско-аустријска сарадња у ратовима против Османског царства зближила је Енглеску и Француску у идеји заштите интегритета Османског царства. Подршка западноевропских сила Османлијама је често била само посредничке природе и зависила је од ангажовања Енглеске и Француске у другим деловима света. Дипломатска заштита и подршка европских сила у једном тренутку је резултирала потпуном финансијском и политичком зависношћу Османског царства од њихове помоћи (Kiciks 1994: 111). Неповољан међународни положај као и унутрашње неприлике, током XVIII века, послужиле су западноевропским силама као прилика за инсистирање на спровођењу унутрашњих реформи у Османском царству. Међутим, идеја о реформама међу традиционалним круговима друштва није прихваћена са одушевљењем и са тиме се слагао само део политичког врха. Доминантно негативан став јавног мњења према реформама, у вези је са распрострањеним уверењем о супериорности османског унутрашњег уређења у односу на западне државе. Упркос отпору традиционалних кругова, механизми власти нису могли да зауставе продор дипломатских, политичких и културних утицаја модерног европског света. Тога је био свестан и султан Селим III (1789-1807) када је покренуо дуготрајан процес реформи које су царство напokon отвориле ка Западу прихватајући његове моделе у неким сегментима државног уређења и културног живота. За почетак, султан Селим III је реформисао војску, организовао нову пешадију – *низами џедид* коју су обучавали страни официри, по европским моделима и уз коришћење савремене војне технике (Kiciks 1994: 111-112). За потребе проучавања западне технике и научних постигнућа, у време власти султана Селима III основана је Поморска инжењерска школа, Школа војне инжењерије и Поморска медицинска школа. Иако су реформе султана Селима поништене после његове смрти, једногодишња владавина наследника Мустафе IV ипак није могла да заустави наставак утицаја европског света. Султан Махмуд II (1808-1839) је преуредио војску, бирократију и администрацију по западним моделима; основане су прве лаичке школе и покренут је часопис на османском језику. Промене су се уочавале и у културном и свакодневном животу. Најочигледнији пример западних утицаја у архитектури Цариграда, из прве половине XIX века, представља палата Долмабахче – прва султанова камена палата изграђена у модерном стилу (Agoston-Masters 2009: 187). За време реформи или Танзимата (1839-1876) карактеристичан је наставак европеизације друштва, модернизације образовања и ишчезавање традиционалних културних образаца. Носиоци реформи били су дипломате, министри, државни управници окупљени око заједничке тежње ка модернизацији политичког, друштвеног и културног живота Османског царства (Kiciks 1994: 111).

Престоница Османског царства – Цариград, представља јединствен пример једног града чија је вишевековна узбудљива историја исписана судбинама три велика царства – Римског, Византијског и Османског и народа који су у њима живели, како у прошлости тако и данас. Управо из тог разлога, овај град је својеврстан мост између Истока и Запада. (Kisiks 1994: 111). Након османског освајања, Цариград је постао престоница и центар развоја културног живота у Османском царству. Још је султан Мехмед II Освајач кроз реформу верских школа и оснивање Универзитета са осам школа, настојао да од Цариграда направи културни и интелектуални центар царства. На Универзитету су се изучавали логика, исламско право, медицина, арапски, персијски језик и остало. Дела у оригиналу писана на грчком језику су се преводила на турски језик, док су истакнути италијански уметници често гостовали на султановом двору. Уметнички живот се развијао под утицајем арапско-персијске уметности (Мантран 2002: 848-850).

Политичка, социјална и економска нестабилност негативно су се одражавале на све сегменте друштва у царству, па тако и на културни живот престонице. Учестале побуне, непослушност јањичара и општа социјална несигурност онемогућавале су развој грађевинске делатности и стваралачког духа. У исто време, у царству су приметни модерни утицаји из Европе чије су главне карактеристике употреба јавног простора, нови уметнички стилови, пораст утицаја немуслимана и све веће присуство западних идеја (Agoston-Masters 2009: 289-291). Присуство модерних идеја у Османском царству, током XVIII и XIX века, осим што је омогућило Османлијама увид у један сасвим нови свет, креирало је околности за упознавање Запада са турском, арапском и персијском културом и цивилизацијом. Са доласком дипломата и амбасадора пристигли су и путописци и тумачи источњачке културе и језика, док њихова дела сведоче о сликама, запажањима и промишљањима о источном свету (Мантран 2002: 331). Управо се о поменутиим сегментима свакодневног живота Османлија, о њиховој писмености и култури пуно писало у извештајима европских и других изасланика. Такође, у њима су остале забележене и дескрипције самог Цариграда који је у очима изасланика из XVIII и XIX века изазивао велико дивљење. У поменутиим извештајима се говорило о животу на двору османских владара, а неретко су многе дипломате и путописци писали и о животу становништва изван султанове палате. Зато њихова писма и путнички дневници представљају вредна сведочанства на пољу културне баштине.

Приликом нашег истраживања задржали смо се на анализи примера депеша млетачког изасланика Андрее Мема из XVIII века и незваничних писама извесног руског путописца С. Н. која су објављена у часопису *Руски весник* током XIX, о чему ће бити детаљније речи у наставку рада.

КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКИ АСПЕКТИ И ПРИКАЗИ ЦАРИГРАДА У ДЕПЕШАМА БАЈЛА АНДРЕЕ МЕМА

Када говоримо о културно-историјским аспектима који су били присутни у односима између италијанских градова-држава и Блиског Истока, морамо имати у виду опште одлике европске културне традиције која је током XVIII века била

утемељена на начелима просветитељства. Наиме, у том периоду наука, религија и култура удаљавале су се од пређашњих вредности и све су више биле окренуте ка рационалистичким идејама и вредностима, карактеристичним за просветитељство. Управо такве идеје чиниле су основу стваралаштва свих уметника, књижевника и филозофа, али су исто тако биле присутне и у нарацији и стилу италијанских изасланика који су и даље, као и током барока, били инспирисани градовима и културама Истока, о којима су писали у својим извештајима (Hester 2008: 13).

Говорећи о млетачким изасланицима на Истоку током XVIII века, можемо приметити да је у њиховим извештајима посебно остала упечаљива слика османске престонице која је приказана у различитим аспектима. Било да је реч о званичним млетачким извештајима попут депеша и релација (ит. *dispacci e relazioni*), или о незваничним као што су путнички дневници (ит. *relazioni dei viaggi*), сви они представљају веродостојне изворе у којима је о култури Цариграда сачуван велики број драгоцених података (Mitić 2020: 61).

Међутим, према мишљењу појединих књижевних историчара, у односу на пређашњу традицију присутну у бароку, током епохе просветитељства број извештаја млетачких изасланика био је знатно мањи, а разликовали су се и по квалитативним вредностима (Croce 1929: 39).

Ипак, они су и даље представљали значајна сведочанства о османској престоници у којој су се прожимале културе Истока и Запада. Тако на пример, у депешама Франческа Фоскарија, који је од 1757. године обављао најпре функцију млетачког бајла, а потом и амбасадора, забележено је много значајних појединости о животу страних изасланика на двору султана, уз посебан осврт на церемоније које су приређиване у њихову част, уз одређени кодекс понашања и облачења и упућивања дарова који се морао строго поштовати (Foscari 2007: 24). Такође, у путничком дневнику писца и дипломате Ђамбатисте Кастија, који 1778. године одлази са тадашњим млетачким бајлом Николом Фоскаринијем у Цариград, присутна је богата дескрипција овог велелепног града. Касти пише о „ненадмашној панорами” која обасјава „позлаћене куполе великих џамија”, као и о цариградском безистану, описујући га као „простор опасан зидовима са великим прозорима”. Касти је писао и о свакодневном животу Османлија и о њиховој доколици коју су проводили испијајући кафу и пушећи чибук (Casti 1822: 8). Најзад, о култури и писмености Османлија у Цариграду писао је и опат и филозоф Ђамбатиста Тодерини који је у овом граду боравио од 1781. до 1786. године, код тадашњег млетачког бајла, Агостина Нанија. Тодеринијево дело представља прву италијанску историографију о османској писмености и култури штампану у Венецији (Toderini 1787: 96-98).

Још један представник Млетачке републике, који је веродостојно описао како политичке, тако и културно-историјске прилике из Цариграда током XVIII века, јесте бајло и амбасадор Андреа Мемо. У овом раду задржаћемо се на анализи одломака Мемових извештаја насталих у Цариграду у периоду од 1778. до 1783. године. Андреа Мемо био је истакнути млетачки племић, политичар и дипломата. Захваљујући свом учитељу, чувеном фрањевачком свештенику, математичару и архитектонском теоретичару Карлу Лодолију, Мемо је поседовао изузетно образовање

и показивао је склоности према уметности и архитектури. Посебно је ценио француску културу и залагао се да се на венецијанској позорници почну изводити дела на француском језику. Током 1777. године изабран је за млетачког бајла у Цариграду, а на поменути функцију ступио је током наредне године (Pasquali 2009).

Управо из тог периода потичу његови извештаји у којима се понајвише говори о политичким приликама између Млетачке републике и Османског царства у том периоду, а потом и о културним аспектима. Реч је о грађи која је сачињена од преко 150 депеша, подељених у неколико филци.¹

Када говоримо о палеографским одликама Мемових депеша, можемо уочити да су писма у оквиру сваке филце написана на папиру, упечатљивим тамним мастилом. Писмо које је застуђено у депешама је хуманистика, а у самом тексту преовладава велики број турцизама и провансализама. На почетку сваког писма, у централном горњем делу стоји обраћање млетачком дужду *Serenissimo Principe*, коме је писмо упућено, што указује на узвишени наративни регистар. У левом горњем углу наводи се редни број писма, а понекад и место где је депеша написана. На крају сваког писма стоји потпис бајла Андреа Мема (ит. *Andrea Memmo, Bailo alla Porta Ottomana*). Међутим, ако упоредимо рукопис бајловог потписа, са рукописом самих депеша, долазимо до закључка да постоје неколико варијанти. Наиме, разноликост у погледу рукописа упућује на чињеницу да је у највећем броју случајева бајло диктирао своје извештаје, док је секретар или један од драгомана записивао. Такође, уз саме депеше проналазимо неретко и писма других изасланика, најчешће млетачких конзула у другим османским провинцијама. Уз поједине депеше налазимо и на писма на османском језику, која су преведена на венето-италијански. Реч је најчешће о захтевима које би најпре преводио драгоман, а који су касније упућивани до великог везира. Управо о томе пише и сам Мемо у поменутих извештајима, истичући важност улоге драгомана. У одломку депеше под редним бројем 17. из филце 223, бајло пише следеће:

„Le vere angustie nelle quali si trova questa Caricaper il ristretto numero di Dragomani, ci astringono a sorpassare ogni riguardo per adempire al nostro dovere, e non lasciar esparto a notibilissimi pregiudizi d'Publico servizio. Ogni uno di quei rispettabili soggetti che dimoravano prima di noi questo Posto, possono dar testimonianza, quanto sia importante l'ufficio di Dragomano, di quante e varie inspezioni si trovi incaricato, e qual numero di Dragomani possa almeno occorrere per supplier a tutte le indispensabili occorrenze. Uno di essi dev'esser destinato per portarsi tutti I giorni alla Porta, affin d'informarsi di ciò che va succedendo, di cultivar le prime figure del ministero, di avvanzar istanze a favor dei suddeti di presenter memoriali, e ricever le risposte, ora gravi quando accadono, ed ora piccoli, che sono giornalieri, e continui. [...]

1 Депеше бајла Андреа Мема сачуване су у оригиналном рукопису и доступне су у оквиру онлајн архиве издавачке куће *Malcontenta*. Поменути грађа подељена је у четири филце означене бројевима 220, 221, 222 и 223. Поред депеша, према кодексу и начину на који су упућивани извештаји млетачких изасланика, претпоставља се да постоје и рукописи релација бајла Мема, као што је то био случај и са другим изасланицима. Међутим, осим његове релације из 1782. године, приликом нашег истраживања нисмо успели да утврдимо да ли је било других необјављених примера бајлових релација.

Il Bailo poi non può assolutamente restar privo neppur un momento dell' assistenza d'un Dragomano, per la traduzione delle carte dal Turco all'Italiano, e dall' Italiano al Turco, e per l'interpretazione al caso di continue istanze, che in Lingua Turca o Greca vengono avanzate.“²

На основу цитираног одломка долазимо до закључка да је важност службе драгомана који су радили при канцеларији млетачког бајла, била велика. Према Мемовим речима, драгомани су били задужени за различите врсте послова – од преводилачких послова, до прикупљања информација на двору султана. Такође, они су били посредници приликом важних преговора између страних изасланика и османских представника и били су стално у пратњи бајла од његовог ступања на функцију, до одласка. Исто тако, бајло Мемо указује и на чињеницу да су и други угледни поданици Османског царства, који су од раније живели на Галати, могли посведочити о томе колико је била значајна улога драгомана. То заправо упућује на шири културно-историјски контекст.

Наиме, познато је да су још током средњег века и током хуманизма и ренесансе италијански градови-државе, као и друге европске земље, поред својих представника у Цариграду, имали и своје преводиоце за турски језик, односно драгомане (тур. *tercuman*). Поред преводилачких вештина које су имали ради усменог превођења, као и ради превођења званичних докумената, морали су поседовати и реторичке вештине које су користили приликом преговора. Млечани су веома рано почели образовати прве кадрове драгомана, који су у историографији познати као „младићи језика“ (ит. *giovani della lingua*). Они су по први пут почели изучавати турски језик када је 1551. године основана прва школа драгомана. Поред турског изучавали су и арапски и персијски језик, као и вештину писања званичних епистола. Свакако, томе је претходило интересовање за изучавање оријенталних језика које се јавило у Венецији још почетком XVI века (Hitzel 2013: 24).

Такође, поједини драгомани су се почели интересовати и за превођење књижевних дела са турског на италијански језик. На тај начин они су преносили вредне информације из културне и књижевне традиције, које су до тада биле непознате Европљанима, те су имали улогу медијатора на пољу културе (Rothman 2013: 395).

Андреа Мемо тврди да је у том тренутку био ограничен број драгомана при бајловој канцеларији због чега су се суочавали са бројним потешкоћама. Слична запажања имамо и током раније епохе, током хуманизма и ренесансе када су

2 „Праве потешкоће у којима се налази ова Канцеларија због ограниченог броја драгомана при-моравају нас да превазиђемо свако разматрање да испунимо нашу дужност и да је не оставимо изложеноју веома значајним предрасудама јавне службе. Сваки од тих угледних поданика који су пре нас живели на овом месту, могу да посведоче колико је важна служба драгомана, за колико бројних и различитих провера је задужен, и колики број драгомана може најмање бити да надокнади све неизоставне догађаје. Један од њих мора бити сваки дан послат на Порту, како би се информисао о томе шта се дешава, да води рачуна о истакнутим представницима, да убрза захтеве у њихову корист, да изнесе захтеве и да добије одговоре о свим пословима, понекад о озбиљним када се догоде, а понекад о малим, који су свакодневни и стални. [...] Потом, бајло не може никако остати ни један моменат без помоћи драгомана, због превођења писама са турског на италијански и са италијанског на турски, као и због превођења у случају непрекидних захтева који би се убрзали на турском или на грчком језику.“ (М. М.)

и други млетачки изасланици попут Паола Контаринија говорили о значају драгомана и апеловали да им пошаљу нове „младиће језика” (Contarini 1855: 249).

Говорећи о кодексу понашања на двору султана, Мемо у својим депешама помиње упићивање дарова султану и другим истакнутим представницима. Традиција упућивања дарова била је готово увек присутна приликом церемоније која је приређивана у част изасланика приликом његовог ступања на функцију, као и приликом његовог одласка. Неретко су о томе писали многи страни изасланици у својим извештајима, истичући да су имали прилике да свега два пута виде султана, када би свечана церемонија у њихову част била приређена одмах након доласка у Цариград и на крају њихове мисије, када би се припремали за повратак у своју земљу. Оба пута би изасланик носио раскошне дарове османском владару. С друге стране, султан је даривао стране изасланике скупим поклонима. Некада би се дешавало да су на султановом двору приређиване и друге свечаности, попут венчања или сунета чланова династије. Страни изасланици су и тим поводом припремали скупе дарове. Том приликом су даривали различите предмете, попут тканина од вуне и свиле, предмете од мурано стакла, од сребра, злата и друго (Fabris 1991: 60).

У појединим извештајима наилазимо на веома занимљиве податке који сведоче о томе да је било и веома необичних поклона и да су чак поклањали и животиње попут малих паса, али и велике, попут тигрова (Alberti 1889: 57).

О аспектима материјалне дипломатије бајло Андреа Мемо је у својим депешама из филце 220 забележио следеће:

„Consegnò I magnifici doni alla Porta, non per il Gran Signore, ma per il suo piccolo figliulo Solimano nato in tempo della pace, come per buon augurio, ma veramente per accomodar altro punto di cerimoniale. [...]

Egli fece presentar dunque al sudetto ministro una grande scattola d'oro, tempestata di brillanti e due cannocchiali pur lavorarsi in Londra, ma ambidue d'oro massiccio.“³

У цитираном одломку, Мемо говори о томе шта је амбасадор Француске поклањао султану и његовом сину, не би ли осигурао свој положај. Потом се осврнуо и на дарове других изасланика, помињући пример амбасадора Холандије, који му је попут амбасадора Француске даривао скупоцену кутију из Индије, од сребра, украшену различитим орнаментима и испуњену „укусним семењем”.

С обзиром на то да се Андреа Мемо веома интересовао за уметност и за архитектуру, у својим извештајима је описивао веома прецизно грађевине тадашњег Цариграда. Занимљив је и податак да је управо за време бајловог боравка у Цариграду зграда венецијанске палате у Цариграду реконструисана и она је до данас задржала такав изглед (Foscari 1983: 38).

3 „Предао је величанствене дарове на Порти, не за великог султана, већ за његовог малог сина Сулејмана, који је рођен у доба мира, наводно да му пожели срећу, али доиста да би осигурао једну другу тачку церемоније. [...]

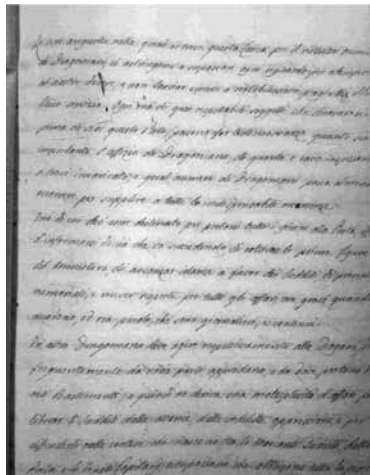
Он је, дакле, дао на поклон поменутом изасланику једну велику кутију од злата, опточену дијамантима и два телескопа, иако направљена у Лондону, оба од чистог злата.“ (М.М.)

Оно што је посебно упечатљиво у Мемовим извештајима, јесте то да се задржао углавном на дескрипцији зграда у унутрашњости Цариграда а мање на опису велелепне султанове палате. У депеши под редним бројем 40, у оквиру филце 221, о цариградским кућама бајло пише следеће:

Fossero tutte d'un pezzo solo di pietra viva, per la continua acqua, che dall' altro scende, per invariabile fisica ragione dovrebbero essere, come già sono in perpetuo bagnare. Sono costrutte con pezzi di porosissima pietra, somigliante alle nostre lavagne, e della irregular figura che vengan dalla cava tratte. Il loro glutine è di fango misto a poca polvere di coppa. Sciolto un simil cemento per la continua umidità, le fondamenta del Palazzo, o le pareti sopra le quali tutta la superior parte posa, devono per necessaria conseguenza essere un semplice mucchio di staccato sassi.⁴

На основу претходног цитата долазимо до закључка да грађевине Цариграда нису биле тако реаскошне, као што се о томе писало током хуманизма и ренесансе. Међутим, већ када говоримо о периоду током барока, можемо приметити да су изасланици све више писали о унутрашњости Цариграда и о свакодневном животу његових становника, а не само о навикама представника османске владајуће династије. Дакле, већ у бароку изасланици попут Симонеа Контаринија пишу да су становници Цариграда живели скромно у својим кућама, док су обожавали „удобности Италије” (Contarini 1866: 183).

Иако у депешама бајла Мема наилазимо преваходно податке који се везују за материјалну културу, а мање на одлике других аспеката културне баштине, ипак поменути извори темељно осликавају културни амбијент османске престонице тога времена.

Прилог 1: Пример рукописа депеше бајла Андрее Мема

4 „Све бејаху направљене од једног комада живог камена, због непрекидне воде која тече из другог, због таквог непромењивог физичког разлога морају бити, као што већ јесу у сталном квашењу. Зидане су комадима веома порозног камена, сличног нашем камену, и неправилног облика који се допрема из каменолома. Њихова везивна маса је блато помешано са мало прашице из бурета. Када се сличан цемент раствори услед непрекидне влаге, темељи Палате, односно зидови на којима почива цео горњи део, морају нужно постати обична гомила одвојеног камења.“ (М. М.)

ЦАРИГРАД ИЗМЕЂУ ТРАДИЦИОНАЛНОГ И МОДЕРНОГ У БЕЛЕШКАМА СЛУЖБЕНИКА РУСКОГ ПОСЛАНСТВА

Град јединствене и дуге историје, испуњене славним догађајима и страшним искушењима – Цариград вечита је инспирација уметницима, писцима, дипломатама и случајним путницима чија су сведочанства трајно сачувана у путописима, дневницима и другим писаним документима. У том смислу изузетак нису били ни руске дипломате, учесници дипломатских мисија и трагачи за прошлосту, који су бележили своја запажања и најупечатљивије утиске из културног, верског и свакодневног живота османске престонице. Нарочито интересантна и вредна сведочанства руских дипломата настала су у деценијама после потписивања мира у Кучуккајнарцију (1774), чије су одредбе, између осталог, гарантовале Русији излаз на Црно море, оснивање руског конзулата у Молдавији и реализацију руских војно-дипломатских мисија задужених за испитивање слободног пролаза из Црног мора кроз Босфор и Дарданеле. Једна од таквих руских војно-дипломатских мисија, организована је већ у јесен 1774. године, чији је учесник барон Иван Алексејевич фон дер Пален из дана у дан бележио догађаје и утиске са путовања у турску престоницу (Отечественн яе записки 1823: 373). Нешто касније, средином XIX века, живописне описе панораме и околине Цариграда забележио је један од првих руских доктора-писаца Кондратиј Иванович Грум у својим путописним забелешкама „Панорама Константинопоља“ (1850) (Журнал для чтения воспитанникам вонено-учењних заведений 1854: 301-310).

Међутим, посебну пажњу завређују слике и догађаји које је боравећи у османској престоници забележио један од службеника руског посланства и неколико година касније објавио под називом „Константинопољска писма“ (1861-1866). У овом делу рада задржаћемо се на анализи одломака из његових писама, у којима су, у периоду између 1861. и 1866. године, ревносно бележени наупечатљивији утисци из политичког, друштвеног и културног живота османске престонице. Писма су публикована у часопису *Руски весник* и потписана су иницијалима С. Н, а припадају службенику који је и сам учествовао у догађајима о којима је писао. Прва белешка која је настала у јуну 1861. године, у дипломатској четврти на европској страни града која се називала Пера, говори о смрти султана Абдулмецида.

„Пера, 18. јуни 1861. г.

Сегодня въ полдень скончался въ своемъ дворцѣ Дальма Бахче, на европейскомъ берегу Босфора, султанъ Абдуль-Меджидъ-ханъ, на 38 году отъ роду (онъ родился в 1823 г.). Едва великій визиръ извѣстилъ объ этомъ событіи его наследника, единственнаго его брата Абдуль-Азисъ-хана послѣдній отправился немедленно въ парадномъ каукѣ черезъ Босфоръ въ старый дворець Топъ-капу и тамъ, возсѣвъ на сѣдалище, слывущее по преданію трономъ Константина, принялъ присягу въ вѣрности и поздравленія съ восшествіемъ на престоль отъ главныхъ сановниковъ духовныхъ, военныхъ, гражданскихъ и придворныхъ“⁵ (Русский Весникъ 1867: 5).

5 „Пера, 18. јуна 1861. године, данас у подне преминуо је султан Абдулмецид у својој палати Долабахче, на европској обали Босфора, у 38. години (рођен је 1823. године). Чим је велики везир обавестио његовог брата, његовог јединог брата, Абдулазиза о овом догађају [...] овај други одмах,

Владавину султана Абдулмецида I (1839-1861) обележила је реорганизација Османског царства позната под називом Танзимат⁶, којим ће се у наредних неколико деценија трансформисати економски, социјални и културни изглед царства и на крају довести до усвајања првог османског устава (1876). Примена Танзимата није спречила пропадање царства, али је постигла је делимичну модернизацију државног апарата и трансформисала друштво по западним узорима. Султан Абдулмецид I је преминуо изненада, од туберкулозе, а његов наследник Абдулазиз (1861-1876) наставио је да спроводи реформе. Захваљујући дијелу административних реформи, Цариград је постао самосталан вилајет са окрузима у оквиру којих се налазило четрнаест општинских области. Број становника се с годинама увећавао, па је 70-их година XIX века, према западним изворима у престоници живело око 1.200.000 становника. Начин одевања, манири и свакодневне навике становника такође су се почеле мењати, а постојала је и уредба власти да дужина бркова треба да буде једнака дужини обрва. О променама у начину живота и опхођења становника османске престонице писао је, у првој половини XIX века, руски дипломата грчког порекла Константин Михајлович Базили. Према његовим белешкама, промене у понашању су биле очигледне и код султана Махмуда II, кога су пролазници сретали у шетњи градом једноставно обученог и без помпезне пратње док је на његовом двору радио мањи број слугу у односу на његове претходнике (Петросјан 1986: 191).

Нарочито занимљиве детаље садржи друго писмо, од 21. јуна 1861. године, које детаљно описује и даје поређење церемоније пријема страних амбасадора код султана средином XVIII века и начина на који су се дипломате представљале влада-ру средином XIX века. Пажњу привлачи и детаљан опис унутрашњост новоизграђене султанове палате Долмабахче, његове страже, изглед и држање султана Абдулазиза као и церемонија ступања на престо и верског славља које је тим поводом уприличено.

„Буюкь-Дере 21. июня 1861. г.

Мы высадились у крайняго (со стороны города) павильона и были у самаго входа встрѣчены придворными, проводившими насъ наверхъ, во второй этаж. Мы расположились на широкихъ диванахъ, окаймляющихъ вокругъ три тѣны комнаты (другой мебели въ ней никакой не было, ви даже ковровъ, а полы какъ въ этой, такъ равно и въ другой предшествующей комнатѣ, устланы были соломенными цыновками, очень искусно сплетенными и замѣняющими часто ковры въ турецкихъ домахъ и мечетяхъ). Немедленно подали намъ трубки и кофе; подавали лаки, всѣ однообразно одѣтые въ бѣлое коломенковое нижнее платье, въ черные одно- бортные сюртуки въ родѣ венгерокъ, съ маленькими стоячими воротниками, и въ красныя форменныя фески. (...) Мы вступили въ сѣнь павильона по великолѣпной мраморной лѣстницѣ, по обѣимъ сторонамъ которой стояла почетная стража или тѣлохранители султанские, сохранившіе, говорятъ, свою живописную одежду отъ византійскихъ императоровъ до нашихъ временъ.

у пуном оделу, крену до старе палате Топкапи и седећи на месту, које се по легенди називало Константиновим престоном, положили су заклетву верности [...] главни војни, верски, цивилни и дворски достојанственици.“ (М. А.)

6 Води порекло од арапске речи *tanzim* – довести у ред, реорганизовати.

(...) Чрезъ обширныя и очень изящныя сѣвы, по великолепной съ золочеными перилами лѣствицѣ, мы поднялись во второй этажъ, въ тронную залу (хотя въ ней и вѣтъ собственно троа), и странно и вмѣстѣ пріятно изумлены были пурпуровымъ свѣтомъ, разливавшимся по всей комнате и на всѣ находящіяся въ вей предметы, такъ что и сами мы, и стоящій тамъ часовой казались самага ярко-краснаго цвѣта⁷ (Русский Вѣстникъ 1867: 17-20).

У садржају цитираног одломка, у деловима који описују изглед султанове палате Долмабахче, очигледни су утицаји западњачке културе и архитектонских промена којима је било изложено градитељство у Османском царству у време политичких и друштвених реформи Танзимата. Палата је изграђена по жељи султана Абдулмецида I и осим тога што се ово велелепно здање издвајало у својој раскоши, уједно је сведочило и о снажним утицајима Запада. У овом случају је напуштање старе, традиционалне резиденције османских султана Топкапи сараја и прелазак у палату Долмабахче потврдило одређеност дела владајућих кругова за искорак ка модерном европском духу. Символична веза са старим и традиционалним обичајима и схватањима огледала се у одабиру турских орнаменталних обележја која су сведочила о остацима османске моћи (Agoston-Masters 2009: 186).

Након освајања Цариграда, Османлије су задржале део дворског церемонијала својственог Византијском царству, а један од примера сачуваних утицаја византијске традиције, средином XIX века, према мишљењу руског дипломате, огледао се кроз начин одевања султанове личне гарде. Живописна одећа припадника султанове гарде, рађена по византијским узорима, није изненадила руске дипломате, јер како је записао „веома подсећа на нашу стару хусарску одећу“ (Русский Вѣстникъ 1867: 19). На истом месту, видимо да аутор износи интересантна запажања о начину на који су били одевени припадници султанове гарде, за које каже да су носили „униформисане фесове“ што такође представља један вид модернизације којим су још 1829. године све врсте турбана замењене фесовима док је употреба традиционалне одеће остала обавезна само за верска лица и жене.

У прошлости страни изасланици нису имали слободан приступ султану и сусретали су се са њим укупно два пута, и то приликом доласка у Цариград, када се организовала свечана аудијенција, и приликом завршетка дипломатске мисије. Послови између страних посланстава и турске владе обављали су драгомани и тумачи источних језика (Деваль 1828: 15). У XVIII веку је међу страним дипломатама

7 „Бујукдере, 21. јуна 1861. године. На самом улазу у дворец су нас дочекали дворјани и испратили нас на други спрат. Сместили су нас на удобне диване, који су оивичили три зида одаје (другог намјештаја у њој уопште није било, чак ни тепиха, а подови су како у тој исто тако и у другој претходној одаји, били прекривени сламеним асурама које су биле врло искусно ушетене да су често замењивале тепихе у турским домовима и џамијама). Омах су нам послужили луле и кафу; служили су лакеји, сви исто обучени у беле доње одоре, црне једнообразне реденготе мађарског порекла, са малим усправним оковратницима и црвеним униформисаним фесовима. [...] У хол павиљона (главни) ушли смо величанственим мермерним степеништем, док су на обе стране стајале почасне страже или личне гарде султана, које су сачувале живописну одећу од византијских царева до наших времена. [...] Кроз огроман и веома грациозан ходник, уз величанствено степениште са позлаћеним оградама, попели смо се на други спрат у престону салу и били смо задивљени љубичастом светлошћу која се ширила по целој просторији [...].“ (М. А)

преовладавало осећање страхопоштовања према султану тако да се већина није усуђивала да изађе пред њега и учествује у „понижавајућим ритуалима“ за време званичних пријема. Пример из другог писма сведочи у прилог таквом тумачењу.

„Буюкь-Дере 21. июня 1861. г.

Кто бы подумалъ, напримѣръ, что не дале как въ прошломъ столѣтїи христіанскїй посланникъ, послѣ предварительныхъ и безчисленныхъ переговоровъ съ чинами Порты, въ особенности же съ великимъ визиремъ, допускался на аудиенцію къ султану лишь при слѣдующихъ условїяхъ. Предварительно заставивъ его снять оружіе, пѣшаго и съ непокрытою головою, подводили его къ завѣтнымъ чертогамъ Серая и оставяли у внутреннихъ воротъ ожидать, пока выйдетъ позволеніе переступить черезъ страшный порогъ и идти далѣе къ такъ-называемымъ Воротамъ Блаженства. (...) Тогда только подвизался этотъ гордый владыка для принятїя смиреннаго посланника, но помѣщался для этого не въ комнатахъ самого дворца, а въ особомъ, съ этою цѣлью устроенномъ кіоскѣ, куда приводили предъ него и посланника, поддерживаемаго съ обѣихъ сторонъ подъ руки двумя главными черными евнухами (...). Послѣ поклоновъ и привѣтствїй на турецкїй ма-веръ, посланникъ читалъ привѣтственную рѣчь султану, на которую тотъ отвѣтствовалъ только однимъ благословеннымъ взглядомъ“⁸ (Русскїй Весникъ 1867: 20).

Таква пракса у односу према страним амбасадорима постепено је напуштана после искуства руског амбасадора Николаја Васиљевича Репника, који је стигао у Цариград недуго након потписивања мира у Кучуккајнарцију. Н. В. Репник је са подсмехом гледао на „бесмислену церемонију“ и одбио је да у њој учествује под претњом да ће одустати од аудијенције. Држање руског амбасадора у вези је са руским тријумфом у руско-турском рату и потписивањем мира којим је Русија изашла на Црно море и отворила пут свом напредовању ка Цариграду. Примером амбасадора Репкина водиле су се и друге стране дипломате све док обичаји скидања оружја и довођења пред султана у пратњи црних евнуха није сасвим ишчезао. У чувању својих обичаја и ритуала Османлије су се служиле лукавством па су један део церемонијала, који је подразумевао јело и поклањање одеће страним дипломатама, објашњавали источњачком срдачношћу и муслиманским гостопримством (Русскїй Весникъ 1867: 14).

Како би се једноставније уочиле разлике навешћемо пример аудијенције амбасадора код султана из средине XIX века:

8 „Ко би рекао, на пример, да је не тако давно у прошлом веку једном хришћанском посланику, после прелиминарних и бројних преговора са званичницима Порте, нарочито са великим везиром, дозвољено било да има аудијенцију код султана само под следећим условима. Натеравши га најпре да скине оружје, пешке и непокривене главе, одведеше га у драге палате и оставише га на унутрашњој капији да чека док му се не дозволи да пређе страшни праг и оде даље до такозвана Капија блаженства. (...) Тада се поносни владар потрудио да прими скромног посланика, који није имао приступ просторијама саме палате, већ се налазио у посебном дијелу, саграђеном за ту сврху, где су пред њега довели посланика, са обе стране подупрте рукама два главна црна евнуха (...). После поклона и поздрава, изасланик је прочитао поздравни говор султану, на шта је он одговорио само једним добронамерним погледом.“ (М. А.)

„Нынѣ Европейцы представляют султана уже безъ страха испортить свое платье лакомыми явствами турецкой кухни, такъ какъ угощеній обѣдами болѣе не бываетъ, но за то и безъ надежды приобрести восточныя платья, такъ какъ даренія шубами и халатами отмѣнены. Съ отмѣной этой росъ кошки, кажется, измѣнились и самыя яравы. (...) Придворная прислуга, нѣкогда столь щедрая на угощеніе иностранцевъ судавскимъ добромъ, нынѣ, безъ всякаго угощенія, ходитъ на другой день послѣ аудіенціи къ представлявшимся за получевіемъ бакшиша! Въ этомъ уже, какъ и во многомъ, нѣкогда столь поэтической, почти баснословной Востока дотель до смиренной прозы европеизма!“⁹ (Русский Вестник 1867: 16)

Анализирајући одабране примере, у депешама бајла Андреа Мема, говорило се о значају драгомана који су били значајни медијатори у оквиру културног контекста. Слична запажања била су присутна и у извештајима другихъ изасланика током ранијег периода. Такође, у Мемовимъ извештајима наилазимо податке који потврђују важност пријема странихъ изасланика на двору султана, који је био приређиван уз највеће почести и уз одређени кодекс понашања и облачења, подразумевајући, између осталог, упућивање скупоценихъ дарова.

С друге стране, у извештајима извесногъ службеника Амбасаде Русије С. Н. говори се о одступању у односу на праксу која је постојала током XVIII века и истиче се да је пракса упућивања скупихъ дарова, попут традиционалнихъ османскихъ кафтанана била укинута. Такође, у белешкама поменутогъ рускогъ службеника наилазимо на податке да се приликом свечаногъ пријема странихъ изасланика нису више служила укусна јела османске трпезе, већ да би изасланици на двору султана били послужени само кафом и чабуком. То указује на удаљавање од традиционалнихъ вредности османске културе које је наступило након реформи познатихъ под именом Танзимат, које су припадници османске власти спровели у XIX веку.

ЗАКЉУЧАК

Полазећи од чињенице да се још од средњегъ века пуно писало о османској престоници у извештајима странихъ изасланика, можемо приметити да су током различитихъ епоха бројни културни аспекти били заступљени. Тако на пример, током позногъ средњегъ века, као и током хуманизма и ренесансе у белешкама странихъ дипломата и путописаца углавномъ је био заступљенъ сјај раскоши султанове палате, док су од барока, па и касније током просветитељства до романтизма били најчешће заступљени прикази свакодневногъ живота изван палате и описи грађевина у унутрашњости Цариграда. Ипак, поједини сегменти који сведоче о култури Османлија у путописима и епистолама странихъ изасланика остали су забележени на јединствен начин.

9 „Европљани се данас султана представљају безъ страха да ће покварити своју хаљину специјалитетима турске кухиње, пошто вечера више нема, али и безъ наде да ће купити оријенталне хаљине, јер су донације бунди и мантила отказане. (...) Дворске слуге, које су некада тако великодушно третирали странце судавскомъ добротом, сада, безъ икакве посластице, иду сутрадан за аудіенцијом онима који су се представили да прима бакшиш! У овоме, као и у много чему, некада је постојао такавъ поетски, готово бајни Исток дошао је до скромне прозе европејства!“ (М. А.)

Говорећи о периоду током XVIII и XIX века, када су западњачки утицаји у османској престоници бивали све већи, слике двора османских владара, као и прикази свакодневног живота његових поданика остали су посебно утиснути у мемоарима млетачких и руских изасланика, уз одређене разлике које сведоче о модернизацији османског традиционалног система и окретању ка културним вредностима европског друштва. Такве примере извора представљају управо депеше млетачког бајла Андрее Мема и руског изасланика С. Н.

Слику Цариграда нису чинили само прикази велелепне Топкапи палате, већ и трошне и лоше сазиране грађевине које су још током XVIII века описане у депешама бајла Андрее Мема. Такође, у извештајима поменутог руског службеника није описана палата Топкапи, већ палата Долмабахче, која је представљала комбинацију различитих стилова, међу којима овај аутор истиче препознатљивост европског стила који се карактерише сведенијим опремањем ентеријера и одсуством оријенталних стилских обележја.

Иако потичу из различитог временског раздобља, уз одређене разноликости и у погледу стила, поменути извештаји обједињују важне чињенице о комплексности живота и културе становника Цариграда који се током XVIII и XIX века као важан космополитски центар налазио између Истока и Запада, због чега чине важан део културно-историјске баштине.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Memmo (1778-1783): Memmo Andrea, *Dispacci*, Filza 220-223, Venezia, Malcontenta, <http://www.lamalcontenta.com/index.php/it/component/content/category/77-archivio>

ОБЈАВЕНИ ИЗВОРИ

- Alberti 1889: Alberti Tommaso, *Viaggio a Costantinopoli di Tommaso Alberti (1609-1621)*, Bologna, Presso Romagnoli dell' Acqua.
- Casti 1822: Casti Giambattista, *Relazione di un viaggio a Costantinopoli di Giambattista Casti*, Milano, Dalla Tipografia Batelli e Fanfani.
- Contarini 1855: Contarini Paolo, *Relazione di Paolo Contarini bailo a Costantinopoli, Relazioni degli albasciatori veneti al Senato*, Serie III, Vol. III, Firenze, Societa' editrice fiorentina.
- Contarini 1866: Contarini Simone, *Relazione del N. U. Simone Contarini, Le relazioni degli stati Europei lette al Senato*, Venezia, Dalla Prem. Tip. di Pietro Naratovich, Edit.
- Деваль 1828: Деваль Шарль, *Два јода в Константинополю и Мореи (1825-1826)*, СПб.
- Foscari 2007: Foscari Francesco, *Dispacci da Costantinopoli 1757-1762*, Venezia, Malcontenta.
- Toderini 1787: Toderini Giambattista, *Litteratura Turchesca dell' Abate Giambattista Toderini*, Venezia, Presso Giacomo Storti.

ШТАМПА

ОТЕЧЕСТВЕННЫЕ ЗАПИСКИ (1823): Барона фон дер Палена журнал путешествия в Константинополе, Часть 14. № 38, Москва.

РУССКИЙ ВЕСНИКЪ (1867): Константинопольския письма (1861-1866), С. Н. Том 69, Москва

ЖУРНАЛ ДЛЯ ЧТЕНИЯ ВОСПИТАННИКАМ ВОЕННО-УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ (1854): Панорама Константинополя. Из путешествия Гюмюра в 1850 году, Том 108. № 431.

МОНОГРАФИЈЕ, РАСПРАВЕ, ЕНЦИКЛОПЕДИЈЕ

- Agoston-Masters 2009: Agoston Gabor, Masters Bruce, *Encyclopedia of Ottoman Empire*, New York Facts On File.
- Croce 1929: Croce Benedetto, *Storia dell'età Barocca in Italia*, Bari, Laterza.
- Fabris 1991: Fabris Antonio, *Artisan et Culture: recherches sur la production Venetienne et le marche' Ottoman au XVIIe siècle*, *Arab Historical Review for Ottoman Studies* 3, no. 4, Zaghwan, Ceromdi.
- Hester 2008: Hester Natalie, *Literature and Identity of Italian Baroque Travel Writing*, Farham, Ashgate.
- Hitzel 2013: Hitzel Frédéric, *L'école des jeunes de langues d'Istanbul Un modèle d'apprentissage des langues orientales*, Gilbert Buti, Michèle Janin-Thivos, Olivier Raveux (eds.), *Langues et langages du commerce en Méditerranée et en Europe à l'époque moderne*, Aix-en-Provence, Presses de l'Université de Provence.
- Kicikis 1994: Kicikis Dimitri, *Osmanlijsko carstvo*, Beograd Plato XX vek.
- Мантран 2002: Мантран Робер, *Историја Османској царства*, Београд CLIO.
- Mitić 2020: Mitić Marija, *Izveštaji mletačkih izaslanika u Carigradu od 15. do 18. veka (istorijski, kulturološki i književni aspekti)*, Doktorski rad, Beograd, Flološki fakultet.
- Pasquali 2009: Pasquali Susanna, „Memmo Andrea“ *Dizionario degli Italiani*, Volume 73, Rome, Istituto dell'Enciclopedia Italiana.
- Петросян 1986: Петросян Ю. А, *Древний город на берегах Босфора*, Москва Наука.
- Rothman 2013: Rothman Ella Natalie, *Dragomans and „Turkish Literature“: The Making of a Field of Inquiry*, *Oriente Moderno*, 93, Roma, Istituto per l'Oriente C.A. Nallino.

Maја R. ANTIĆ
Marija N. MITIĆ

CULTURAL ASPECTS IN CONSTANTINOPLE IN SELECTED TESTIMONIALS OF VENETIAN AND RUSSIAN DIPLOMATS (XVIII AND XIX CENTURIES)

SUMMARY

It is well known that during the 18th and 19th centuries, European ideas and the presence of many foreign envoys in Constantinople enabled Europeans to get better acquainted with the flows of Ottoman culture and civilization. This was particularly striking during the period of reforms or Tanzimat that led to the modernization of education and the Europeanization of society in the Ottoman Empire. The mentioned reforms contributed to the separation from the previous traditional cultural values, and Constantinople, where many European diplomatic missions were located during that period, was an important diplomatic and cultural cosmopolitan center. There is a lot of valuable information about it recorded in the reports of European and other foreign envoys. Particularly valuable examples of such sources can be found in the letters and travelogues of Venetian envoys from the 18th century, as well as Russian envoys from the 19th century, which is why they present valuable testimonies within the framework of cultural history.

Key words: Constantinople, letters, travelogues, Venetian envoys, Russian envoys, cultural history

